

מכון הדר

MECHON HADAR

ערכה של עקשנות:

על עקשנותם של פרעה, בני ישראל והאלוהים

ר' אביטל הוכשטיין – hochstein@mechonhadar.org

פרשת וארא, תשע"ז

עקשנות היא תכונה קשה ומורכבת, לא לחינם 'זוכה' בה דמות הנתפסת כמרושעת ביותר – פרעה. שוב ושוב מסרב פרעה לראות את המציאות נכוחה וממאן בעקשנות לשלוח את בני ישראל ממצרים. אולם, פרשת וארא מלמדת שגם לדמויות נוספות, שאינן מרשעות, יש מן התכונה זו. מה ניתן ללמוד על טיבה האפשרי של העקשנות, ומה מספר הפרק על ערכה של עקשנות ועל הנסיבות שבהן כדאי להיזקק אליה?

פרעה הוא אב-טיפוס לעקשנות; שוב ושוב מסרב הוא לשמוע להפצרותיהם של משה ואהרן, כפי שמספרים הכתובים "ויחזק לב פרעה ולא שמע אליהם" (שמות ז, י"ג). כך הוא גם מתואר בשיחה בין ה' למשה: "ויאמר ה' אל משה כבוד לב פרעה מאן לשלח העם" (שם, י"ד). וכן בתגובה למכת הדם: "ויפן פרעה ויבא אל ביתו ולא שת לבו גם לזאת" (שם, כ"ג), ושוב ושוב.

בה בעת, עקשנותו של פרעה, לפחות משלב מסוים, מוצגת ככפויה על פרעה, כפי שמסביר אלוהים בעודו מתאר את תוכניותיו למשה: "ואני אקשה את לב

**אולם, פרשת וארא מלמדת
שגם לדמויות נוספות,
שאינן מרשעות, יש מן
התכונה זו**

פרעה... ולא ישמע אלכם..." (שם ז, ג'-ד'), ואכן כך בתיאור ההתרחשויות עצמן: "ויחזק ה' את לב פרעה ולא שמע אלהים כאשר דבר ה' אל משה" (שם ט, י"ב). מהו טיבה של עקשנותו הזו, ואילו תפקידים משחקת היא בפרשה?

הרב שמשון רפאל הירש מציע, על בסיס פרשתנו, מעין טיפולוגיה של התקשיויות או התעקשויות של פרעה. הוא מחלק אותן לשלוש קבוצות על בסיס המילים השונות המתארות אותן:

רש"ר הירש שמות פרשת וארא פרק ז פסוק ג

"אקשה" בענין זה אנו מוצאים שלושה גוונים: "אחזק", "אכבד", "אקשה".

1. "קשה": היות נוקשה, לבלי קלוט רשמים, לבלי התרשם מכל העובר על פנינו.
2. "כבד": היות בעל משקל, מסוגל להתרשם, אבל קיים פער רב בין עצם ההתרשמות ובין הנכונות לפעול על פיה: כבד תנועה...
3. ואילו "חזק": איתן, מתנגד בהכרח מלאה לכל כניעה, ובעקבות כך אף הרושם מתבטל כליל.

הרב הירש מתאר שלוש צורות התנהגות דומות אצל פרעה, קרובות אולם שונות:

הראשונה מאופיינת ב**נוקשות**, שמתאפיינת בהתעלמות מן הסובב, נוקשות שחוסמת קליטת רשמים מן החוץ. התנהגות זו ניכרת למשל כאשר פרעה אינו מתרשם ממשה הפונה אליו, לא מסבלם של בני ישראל וגם לא מהמכות עליו ועל בני עמו.

ההתנהגות השנייה מתאפיינת ב**כובד**, שאינו בא לידי ביטוי בהתעלמות. מי שליבו כבד אמנם כן קולט רשמים מסביבתו אולם אלו אינם מספיקים על מנת להשפיע עליו לפעול על פי ההתרשמות; אינם מניעים אותו לעשיה בכיוון שהרשמים דוחפים אליו. הדבר ניכר למשל באופן שבו מתואר פרעה אחרי מכת הצפרדע. מכת הצפרדע היא אחת המכות בה האתגר והגועל מתוארים לפרטים:

שמות ז, כ"ז – ח, י'

וְאִם־מָאֵן אַתָּה לְשַׁלַּח הִנֵּה אֲנִי נֹגֵף אֶת־כָּל־גְּבוּלְךָ בְּצַפְרֵדַיִם: וְשַׁרְץ הַיָּאֵר צַפְרֵדַיִם וְעָלוּ
וַיָּבֹאוּ בְּבֵיתְךָ וּבְחֶדְרְךָ מִשְׁכְּבְּךָ וְעַל־מִטֶּתְךָ וּבְבֵית עֲבָדֶיךָ וּבְעַמֶּךָ וּבְתַנּוּרֶיךָ וּבְמִשְׁאָרוֹתֶיךָ: וַיָּמָתוּ
הַצַּפְרֵדַיִם מִן־הַבָּתִּים מִן־הַחֲצֹצֹת וּמִן־הַשָּׁדֹת: וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֲמֹרִם חֲמֹרִם וַתִּבְאֵשׁ הָאָרֶץ

אולם פרעה עומד בשלו: "וַיֵּרָא פְּרָעָה כִּי הִיָּתָה הָרְנוּחָה וְהַכִּבֵּד אֶת־לְבָבוֹ..." (שמות ח, י"א), הוא איננו מונע להוציא את בני ישראל ממצרים, והוא מכביד את ליבו (אולי אפילו באופן פעיל) על מנת לעמוד על עמדתו.

ואחרונה, **חוזק**. התנהגות המתאפיינת בחוזק, לפי הירש, היא מודעת ומתנגדת; חוסר ההשתנות הכרוך

בה איננו נובע מכבדות, מהתעקשות לעמוד במקום, אלא מתוך חוסר רצון להיות במקום אחר, סירוב מודע להשתנות- שכן השתנות נתפסת ככניעה. כך למשל, במכת הכינים:

שמות, ח, י"ב – ט"ו

וַיֹּאמֶר ה', אֶל-מֹשֶׁה, אֹמַר אֶל-אַהֲרֹן, נִטֵּה אֶת-מִטְּךָ וְהָךְ אֶת-עֹפֶר הָאָרֶץ; וְהָיָה לְכֶנֶם, בְּכָל-אֶרֶץ
מִצְרָיִם.... וַיַּעֲשׂוּ-כֵן הַחֲרָטָמִים בְּלִטְיָהֶם לְהוֹצִיא אֶת-הַכֶּנֶם, וְלֹא יָכְלוּ; ...וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטָמִים
אֶל-פְּרָעָה, אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִוא; נִיחֹזֵק לָב-פְּרָעָה וְלֹא-שָׁמַע אֱלֹהִים.

גם כשאנשיו שלו אומרים לו שזוהי אצבע אלוהים, ושליחת בני ישראל תפתור את הבעייה – מתעקש פרעה ולא נכנע.¹

אולם, פרעה איננו הדמות היחידה המסרבת בעקשנות לקבל את עובדת סיום העבדות והיציאה ממצרים. מצטרפים אליו, גם בלי שהאלוהים יקשה את ליבם, כל בני ישראל. על פרעה נאמר: "ולא שמע..." (שמות ז, י"ג), וכך גם על בני ישראל: "ולא שמעו..." (שם ו, ט').

יחד עם זאת, אף שפרעה ובני ישראל גם יחד אינם שומעים, ולמעשה מתעקשים שלא לקבל כאפשרית את המציאות שאלוהים באמצעות משה מציב לפניהם, הרי שהם עושים זאת מתוך הקשרים כמעט מנוגדים: פרעה אוהז בעם העבדים ומתעקש על המשך הסבל והפרך, לעומתו, בני ישראל מתוארים כלא שומעים "מקצר רוח ומעבודה קשה" (שם ו, ט'). פרעה דבק בחוסר מוסריות וישראל דבקים בחוסר אמונה. המכנה המשותף הוא שכולם, פרעה ובני ישראל, מתעקשים שלא לקבל את מה שנדמה בעיניהם כדמיונות שווא של משה על יציאת בני ישראל מעבדות לחרות.

ישראל צריכים להשתכנע שרעיון היציאה ממצרים הוא מעשי, ישים ובר קיימא. הם צריכים להאמין בו. בלב העבדות קשה לבני ישראל לדמיין מציאות אחרת; התעקשותם לסמוך על חיי ההווה נובעת מייאושם מחיי עתיד שונים.² נראה שהעקשנות המוצגת על ידי פרעה, על גווניה הקשים, הכבדים

¹ במסורת המדרשית עולה תהייה ביחס להקשיית לב זו, אשר לא רק שהיא נכפית על פרעה אלא שהוא גם נענש בעבור תוצאותיה בעוד ועוד מכות (ראו למשל שמות רבה (שנאן) פרשת בא פרשה יג). מענה טיפוסי הניתן במדרשים הוא שהמכות הן עונש ראוי לעבדות מצרים: "מה שכבר גלה לו [למשה] הקדוש ברוך הוא שהוא עתיד לחזק את לבו [של פרעה] בעבור לעשות בו הדין תחת אשר העבידים בעבודה קשה" (שמות רבה (שנאן) פרשת וארא פרשה ו). כלומר, האל היה צריך להקשות את לב פרעה על מנת לאפשר את תצוגת הכוח העצומה והמוצדקת, כהדגשת המדרש, שהובילה ליציאת מצרים.

² למה לא הוציא האלוהים את ישראל ממצרים מיד עם הפעם הראשונה שדיבר עם משה? פרשתנו מציעה תשובה, שהיא גם הסבר לקיומם של המכות ולמעשה הכבדת הלב של פרעה: לאור מצבם הנפשי והתודעתי של בני ישראל, והחזון רחב האופקים שמציע האלוהים, כנראה שלא רק פרעה אלא גם בני ישראל זקוקים לזמן על מנת לקבל את היציאה ממצרים כאפשרות ברת קיימא.

והחזקים, קרובה מאוד לייאוש המוצג אצל בני ישראל, פרעה מסרב לקבל את העתיד המוצע על ידי משה והאלוהים ואילו בני ישראל אינם מסוגלים לראות אותו.

למול פרעה הסרבן-העקשן ובני ישראל העקשנים-המיואשים ניצבת דמות שלישית. דמות אשר צריכה להיות עקשנית מכולם, הלוא היא דמותו של אלוהים. דמות זו נזקקת לעקשנות בבחינת התמדה, נחרצות ותקיפות למול אלו שלא מאמינים בה, לא מקבלים את תוכניותיה כאפשריות, לא מוכנים לייצג אותה, ושוב ושוב מערערים על תמונת העתיד אותה היא מציגה.

כבר בפתיחת הפרשה מבטיח האלוהים למשה:

שמות ו, ב'-ח'

וידבר אלוהים אל משה... וארא אל אברהם... ואזכר את בריתי לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם... והצלת... וגאלתי... ולקחת... והבאתי אתכם אל הארץ...

כמה פסוקים אחר כך שוב פונה האלוהים אל משה: "בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו" (שם, י"א). אולם שוב ושוב נענה אלוהים בתגובה שלילית, המולידה תגובה שלילית נוספת: "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה?!" (שם, י"ב). אולם האלוהים ממשיך בהתמדה עיקשת: "וידבר ה' אל משה ואל אהרון ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים" (שם, י"ג).

התעקשותו של האלוהים יש בה מסר לחולמים על עולם אחר

התעקשותו של האלוהים יש בה מסר לחולמים על עולם אחר: אולי כל מי שחולמת על קיום אחר, כל מי שמאמין שמציאות שונה היא בגדר האפשר, זקוקים לזן מסוים של עקשנות, זקוקים לדבקות עיקשת בחזון למול המתנגדים לשינוי מחד, והמיואשים מכדי להאמין מאידך. דמות האל כפי שזו מוצגת בפרשה יוצאת אליו, החולמים, בקריאה להתמדה עיקשת שהמחר יכול להיות שונה מהיום. ואם לא מן החולמים אנחנו, אלא מן השומעים, הרי שהיא טוענת למולנו שיש לסבול את הקושי, הכבדות, והחוזק של החולמים סביבנו. בזכות קולות כמו אלו של נציגי האל, אהרון ומשה,

נוכל, אם נעז, לדמיין את החיים שמעבר לעבדות מצרים ואף להגיע לשם.

שבת שלום